

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

44

ISSN 1211-7250

ISBN 80-86023-23-0

BRNO 2003

9395458

BRNO 2003

280, -

PŘEHLED VÝZKUMŮ 44

Vydává:	Archeologický ústav AV ČR Brno Královopolská 147, 612 00 Brno E-mail: infor@iabrno.cz
Odpovědný redaktor:	doc. PhDr. Jaroslav Tejral, DrSc.
Redakce a příprava pro tisk:	Ing. Petr Škrdla, PhD., Mgr. Balázs Komoróczy, PhDr. Lubomír Šebela, CSc., PhDr. Jiří Doležel, Dana Gregorová, Alice Del Maschio
Na titulním listě:	Středověký hrádek Vratěnin, okr. Znojmo. Foto: Miroslav Bálek
Tisk:	Bekros
Náklad:	350 ks

© 2003 by the Authors.

All rights reserved.

AÚ AV ČR Brno, Královopolská 147, 612 00

STŘEDOVĚKÝ HRÁDEK V KATASTRU OBCE VRATĚNÍNA
(VÝSLEDKY VÝZKUMU V R. 2003)

DER HAUSBERG IM KATASTER DER GEMEINDE VRATĚNÍN (FRATTING)
(AUFGRUND DER ARCHÄOLOGISCHEN GRABUNG IM JAHR 2003)

Vladimír Nekuda, MZM Brno

V jihozápadní části katastru obce Vratěnína, cca 300 m od státní hranice a v bezprostřední blízkosti obce Luden, která leží již na rakouském území, v nadmořské výšce 480 m, nacházejí se zbytky opevněného sídla. Pomístní název „U kola“ vystihuje jeho okrouhlý tvar o průměru 65 m. Jádru hrádku o průměru 35 m je obklopeno 10-12 m širokým a 3,15 m hlubokým příkopem. Příkop byl lemován valem, který byl postupně rozoráván. Jeho současná výška dosahuje 110 cm. O existenci hrádku nejsou žádné písemné zprávy, jen pověst, že opevnění zbudovali Švédové nebo Turci. Do literatury uvedl hrádek rakouský badatel Kyssling (1891, 359) již na konci 19. století a nazval ho „Kvadenring“. Přisuzoval hrádku i posvátný význam. Praveké nálezy v okolí hrádku z období paleolitu, neolitu a latěnu svědčí o příznivé poloze k osídlení, což potvrzují i nálezy slovanské keramiky z mladohradištního období.

V rámci projektu „Vývoj osídlení jihozápadní Moravy a přilehlého území rakouského Waldviertelu“ byl na hrádku proveden archeologický výzkum v době od 7. do 25. července 2003 s cílem osvětlit dobu jeho vzniku a funkci ve vývoji středověkého osídlení.

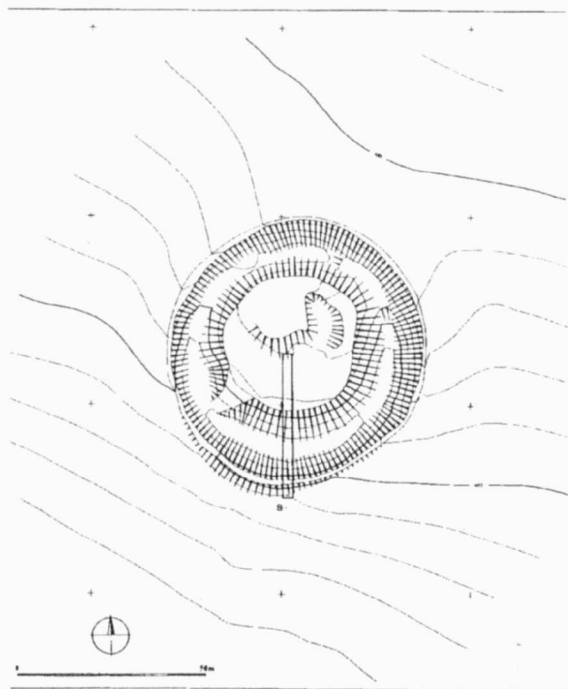
Pro řešení shora uvedených otázek byla zvolena sonda o šíři 2 m vedená středem hrádku ve směru severojižním. V místech sondy byl příkop 12 m široký. Jeho 100 cm široké

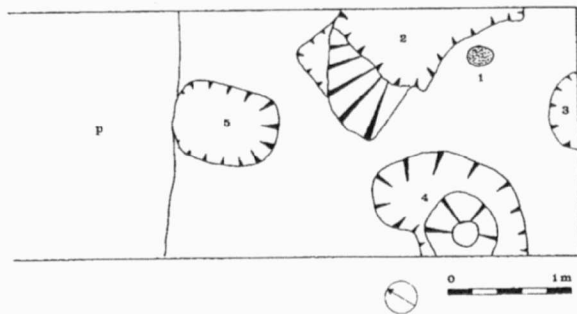
Obr. 2. Vratěnín. Část hrádku s příkopem. Pohled od východu. Foto V. Nekuda.
Vratěnín. Ein Teil des Hausbergs mit dem Graben. Ansicht vom Osten. Foto V. Nekuda.

Obr. 3. Vratěnín. Část hrádku s příkopem. Pohled od severu. Foto V. Nekuda.
Vratěnín. Ein Teil des Hausbergs mit dem Graben. Ansicht vom Norden. Foto V. Nekuda.

Obr. 1. Vratěnín. Půdorys hrádku s vyznačením sondy S1.
Vratěnín (Frattling). Grundriß des Hausbergs mit der Sonde S1.

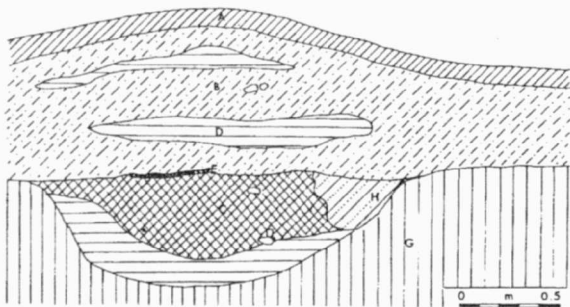

Obr. 4. Vratěnín-hrádek. Půdorys zahloubených objektů 1-5 pod tělesem valu. Kresba V. Nekuda.
Vratěnín-Hausberg. Grundriß der eingetieften Objekte unter der Wallanlage. Zeichnung V. Nekuda.

Obr. 5. Vratěnin-hrádek. Průběh sondy zbytkem valu a příkopem. Foto V. Nekuda.
Vratěnin-Hausberg. Sonde durch den Wallrest und durch den Graben. Foto V. Nekuda.

dno bylo dosaženo v hloubce 315 cm. Jižní stěna příkopu měla prudký spád, stěna protilehlá povlovně stoupala v délce sedmi metrů. Před příkopem byl zachycen zbytek valu v délce 4 m. Pod tělesem valu se nacházelo pět zahloubených objektů obsahujících tuhou keramiku, která má znaky mladohradištní keramiky 11.-12. století.

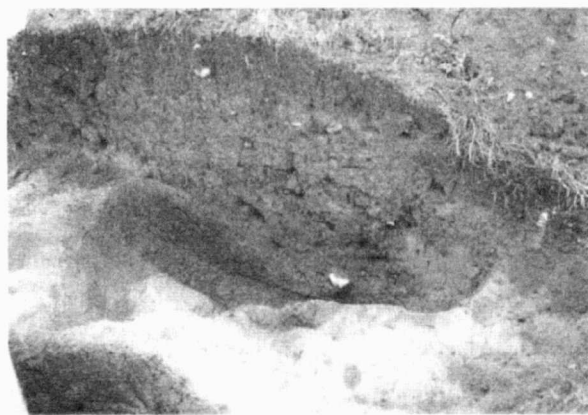
Obr. 6. Vratěnin-hrádek. Řez objektem č. 2. A – humus, B – šedočerná hlína, C – tmavá hlína obsahující úlomky uhlíků, D – jíl, E – přepálená mazanice, H – hlinitopísčité vrstvy, G – rostlý terén. Kresba V. Nekuda.
Vratěnin-Hausberg. Schnitt durch das Objekt Nr. 2. A – Humus, B – schwarzgrauer Lem, C – Lehm mit den Kohlenresten, D – Lehm, E – gebrannter Lehm, H – lehmsandige Schicht, G – gewachsener Boden. Zeichnung V. Nekuda.

Sonda vedená na vnitřní ploše hrádku zachytila ve vzdálenosti 9 m od příkopu množství kamenné destrukce, pocházející z kamenné zídky 180 cm široké. Zidku dokumentoval negativ základu s množstvím šedobílé malty. Lícování zdiva se v této části nezachovalo. Těsně u zídky na její vnější straně se rýsovaly dvě kulové jámy vzdálené od sebe 47 cm. Další větší koncentrace kamenné destrukce se nachází na vyvýšeném místě zhruba uprostřed plochy hrádku. Na dně sondy za kamennou zdí směrem do centra hrádku se rýsují zahloubené objekty, které nebylo možno v této sezoně prozkoumat. Doklady pravěkých kultur v této sondě zachyceny nebyly.

Charakteristika nálezů

Objekt č. 2

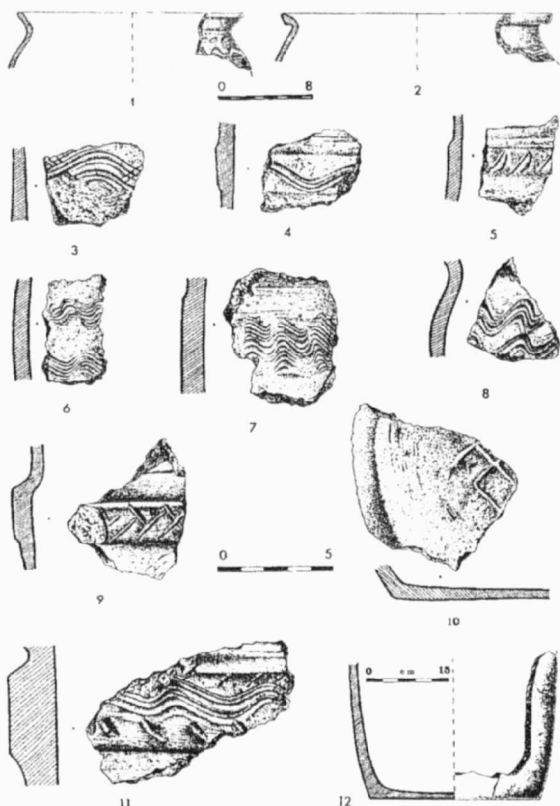
Pod tělesem valu v hloubce 80-90 cm se rýsovala tmavě zbarvená nepravidelná plocha blížící se obdélníkovitému tvaru, z níž byla sondou zachycena jen její část o rozměrech 100 x 165 cm. Užší část objektu (SZ strana) se šikmo zahlubovala v mísovité dno s největším zahloubením 67 cm. Výplň objektu tvořila šedočerná hlína s kratším pásem vypálené mazanice v horní části zásypu.

Obr. 7. Vratěnin-hrádek. Výplň objektu č. 2. Foto V. Nekuda.
Vratěnin-Hausberg. Profil des Objekts Nr. 2. Foto V. Nekuda.

Obr. 8. Vratěnin-hrádek. Šerpy zásobnice ve výplni objektu č. 2.
Vratěnin-Hausberg. Scherben eines Vorratsgefäßes im Objekt Nr. 2. Foto V. Nekuda.

Obr. 9. Vratětin-hrádek. Nálezy keramiky v objektech č. 2. (7, 10-12) a 3. (1-6, 8, 9). Kresba P. Dočkal. Vratětin-Hausberg. Keramikfunde in den Objekten 2. (7, 10-12) und 3. (1-6, 8, 9). Zeichnung P. Dočkal.

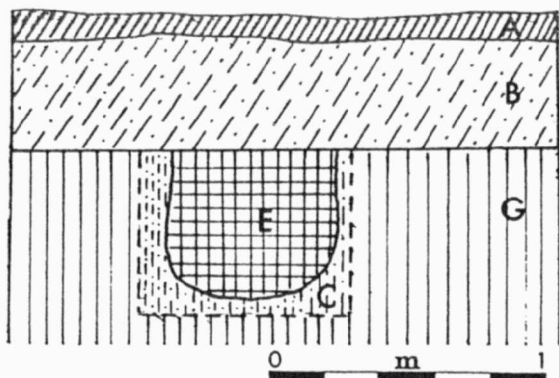
Nálezy:

1. Dno zásobnice slepené ze tří kusů z tuhé hmoty o průměru 30 cm (obr. 9:12).
2. Část dna hrnce z tuhé hmoty se stopou značky na dně (obr. 9:10).
3. Pět výduť silnostěnných nádob z tuhé hmoty, jejichž plastická lišta je zdobena šikmo kladenými vseky patrně ve tvaru větévky (obr. 9:9), vlnicovitým pásem s hřebenovitými vpichy na jedné a šikmo kladenými vseky na druhé straně (obr. 9:11) a plastickou lištou bez výzdoby.
4. Hliněný přeslen vyhotovený ze stěpu tuhé keramiky s povrchovým nátěrem vypáleným do červenohnědé barvy. Průměr 3,8 cm, průvrt 6 mm.
5. Výduť nádoby z tuhé hmoty na povrchu hnědočervené barvy zdobená mnohonásobnou vlnicí (obr. 9:7).

Objekt č. 3

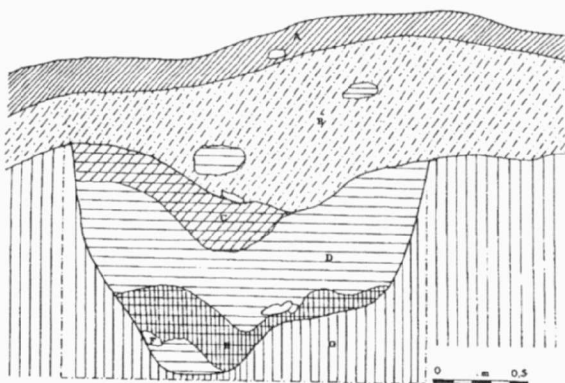
Nacházel se rovněž pod tělesem valu v hloubce 50 cm na samém začátku sondy. Jednalo se o větší kúlovou jámu o průměru 60 cm, zahloubenou 55 cm do podloží (obr. 10) a zachycenou jen z poloviny u jižní stěny sondy. Jáma byla vyplněna černou hlínou, v níž bylo osm kusů tuhé keramiky:

1. Okrajový stěp hrnku s okrajem vně vyhnutým na konci zaobleným. Pod okrajem je výzdoba kapkovitých vpichů, jednoduché vlnice a obvodové rýhy (obr. 9:1).
2. Okrajový stěp hrnku z tuhé hmoty, jehož povrchový nátěr je vypálen do hnědé barvy. Vně vyhnutý okraj je

Obr. 10. Vratětin-hrádek. Objekt č. 3. Řez kúlovou jámou. A – humus, B – šedočerná hlína, C – odkopaný terén, E – sytá černá hlína, G – rostlý terén. Kresba V. Nekuda.

Vratětin-Hausberg. Objekt Nr. 3. Schnitt durch die Pfostengrube. A – Humus, B – schwarzgrauer Lehm, C – abgegrabener Boden, E – kohl-schwarze Lehmschicht, G – gewachsener Boden. Zeichnung V. Nekuda.

Obr. 11. Vratětin-hrádek. Řez objektem č. 4. A – humus, B – šedočerná hlína, C – hlína s úlomky uhlíků, D – jíl, E – sytá černá hlína, F – kameny, G – rostlý terén. Kresba V. Nekuda.

Vratětin-Hausberg. Schnitt durch das Objekt Nr. 4. A – Humus, B – grauschwarz verfärbte Lehmschicht, C – Lehmschicht mit Kohlenresten, D – Lehm, F – Steine, G – gewachsener Boden. Zeichnung V. Nekuda.

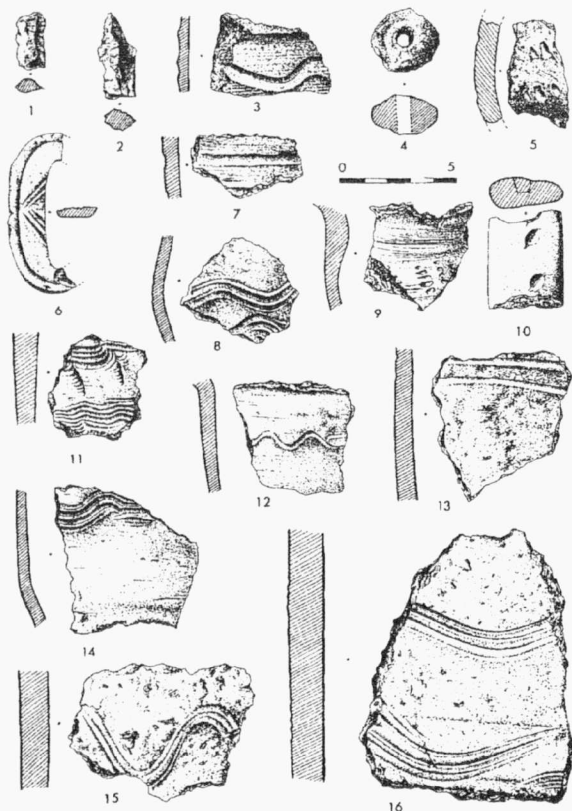
Obr. 12. Vratětin-hrádek. Profil objektu č. 4. Foto V. Nekuda. Vratětin-Hausberg. Profil des Objekts Nr. 4. Foto V. Nekuda.

šikmo seříznutý. Pod hrdlem na přechodu v tělo je část vlnovkové výzdoby (obr. 9:2).

3. Pět stěpů z výdutí různých nádob vyrobených z tuhové hmoty je zdobeno jednak vlnicovými pásy (obr. 9:3,4,6,8), jednak řadou šikmo kladených vseků na plastické liště (obr. 9:5).
4. Stěp ze dna tuhové nádoby.

Objekt č. 4

Pod tělesem valu v hloubce 90 cm, ve vzdálenosti 40 cm od začátku sondy při její západní stěně se rýsoval nepravidelně oválný objekt o rozměrech 110 x 84 cm. Objekt nebyl zachycen v sondě celý, část se ho nacházela mimo sondu. Jeho

Ob. 13. Vratěnin-hrádek. Nálezy z objektu č. 4: úštěpy z rohovce (1,2) keramika (3,5,16) keramika z vnitřní plochy hrádku (4,7-15) a kostěnná přezka (6). Kresba P. Dočkal.
Vratěnin-Hausbeg. Funde vom Objekt Nr. 4 (1-3,5,16) (und aus der inneren Fläche des Hausbergs (4, 7-15)). Zeichnung P. Dočkal.

tmavé zbarvení se zahluvalo do 183 cm (obr. 11). Horní vrstvu záspy tvořila hlína promíšená uhlíky, následovala mocná vrstva jílová a dno pokrývala sytá černá hlína a kameň. Záspj jámy obsahoval úlomky do červena vypálené mazanice, dva úštěpy rohovce částečně bíle patinované (obr. 13:1,2) a čtyři kusy tuhové keramiky: dno a výdutí zásobnice a dvě výdutě nádob tuhové keramiky zdobené jednak táhlou vlnicí (obr. 13:3), jednak kapkovitými vpichy (obr. 13:5).

Objekt č. 5

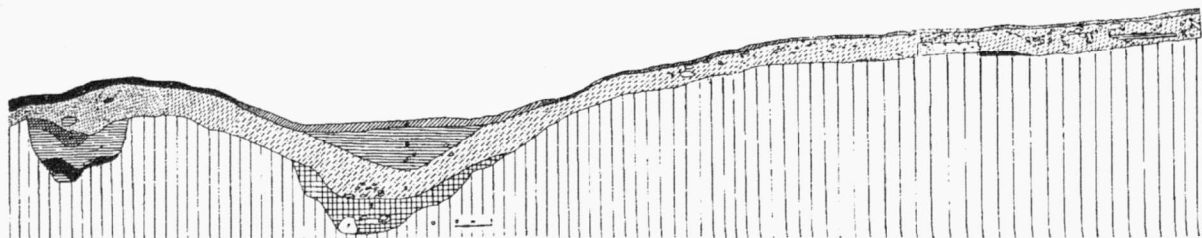
Ve vzdálenosti tří metrů od počátku sondy, v hloubce 100 cm se rýsoval oválný objekt, jehož delší osa měřila 90 cm a kratší 62 cm. Mísovitě zahluobený objekt se pohyboval v rozmezí 30-40 cm. Jáma byla vyplněna černou hlínou a dvěma stěpy tuhové keramiky: poškozený okraj zásobnice a část dna zásobnice.

Objekty 2-5 vykazují tuhovou keramikou s převahou zásobnic a hrncovitých nádob. Jedním kusem je zastoupen přeslen zhotovený ze stěpy nádoby ve tvaru kotouče. Okraje dvou stěpů z hrnců jsou jednoduše vně vyhnuté, ukončené zaoblením nebo šikmým seříznutím. Dna nádob jsou zastoupena dvěma stěpy, na jednom z nich jsou stopy značky. Výzdobu na výdutích nádob tvoří vlnice, vlnicovité pásy, větévkovitý ornament a kapkovité vpichy. Okrajová profilace nádob a výzdobné prvky plně odpovídají mladohradištní keramice, kterou lze rámcově datovat do 11.-12. století. Všechny objekty se nacházely pod tělesem valu, což svědčí o osídlení, které předcházelo výstavbě středověkého hrádku.

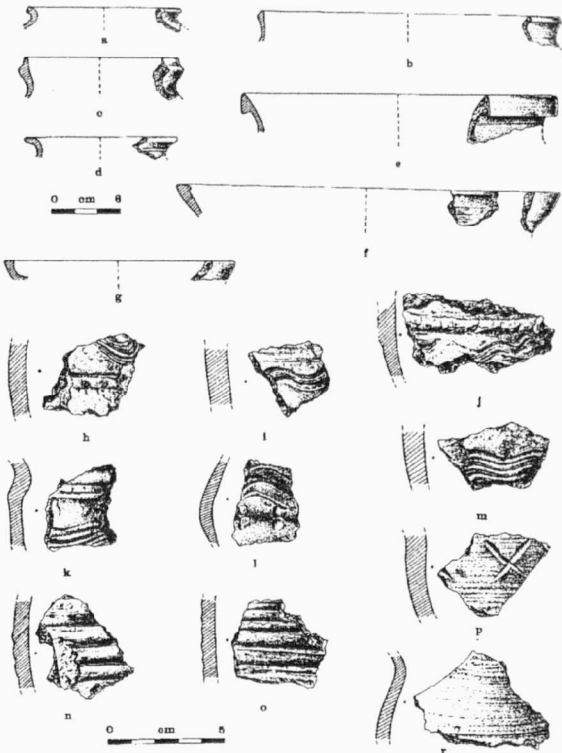
Val

Sonda zachycovala val v délce 4 m. Kde dnu sondy byl jeho vrchol na východní straně v 80 a na západní straně v 90 cm. Tělo valu tvořila převážně šedočerná hlína s dvěma výraznými čočkovitými útvary jílovitých vrstev ve dvaceti a 55 cm od vrcholu valu. Ve vrstvě 20-40 cm od povrchu se objevovaly úlomky mazanice, zvřecí kosti a stěpy keramiky.

Stěpový materiál z tělesa valu představuje 11 okrajů, deset výdutí a sedm den z hrncovitých nádob, čtyři výdutě ze zásobnic, dva okraje misek (obr. 15:f), jeden okraj ploché poklice (obr. 15:g) a jeden okraj talíře. Okrajové stěpy mají jednoduchou vně vyhnutou profilaci s okraji zakončenými zaoblením (obr. 15:d), svislým (obr. 15:e) nebo šikmým seříznutím (obr. 15:a,b). Dva okrajové stěpy mají okraj dvojkónický (obr. 15:c). Uvedené typy okrajů jsou charakteristické pro keramikou 11. a 12. století. Tomuto datování odpovídá i výzdoba, kterou představují vlnice (obr. 15:h-m) (kapkovité vpichy (obr. 15:l), zkřížené vsky (obr. 15:p), plastické lišty zdobené předchozími motivy (obr. 15:j) a obvodové rýhování (obr.

Obr. 14. Vratěnin-hrádek. Celkový profil sondy S1 zhruba do poloviny vnitřní plochy. Kresba V. Nekuda.
Vratěnin-Hausberg. Gesamtprofil der Sonde. Zeichnung V. Nekuda.

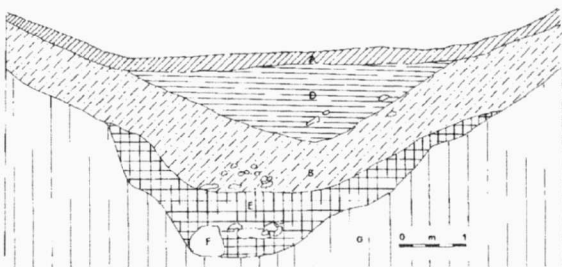

Obr. 15. Vratěnin-hrádek. Výběr keramiky z valu. Kresba P. Dočkal.
Vratěnin-Hausberg. Keramikfunde von der Wallanlage. Zeichnung P. Dočkal.

15:a.o.s.) Nález okrajového zlomku talíře by svědčil o větším stáří předchozího osídlení, neboť talíře nalezené na nedalekých lokalitách u Starého Hobzí (Nekuda 1964) nebo na hradisku Sand u města Raabs (Felgenhauer-Schmiedt 2001) jsou datované do první poloviny 10. století.

Příkop

Sondou byl zachycen příkop v úseku od čtyř do 13 m. Po stažení drnu se na jeho severní straně (tj. v úseku 12 až 20 m) objevila kamenná destrukce. Horní vrstvu příkopu tvořila žlutá, jílovitá hlína s drobnými kaménky. Tato vrstva byla u povrchu

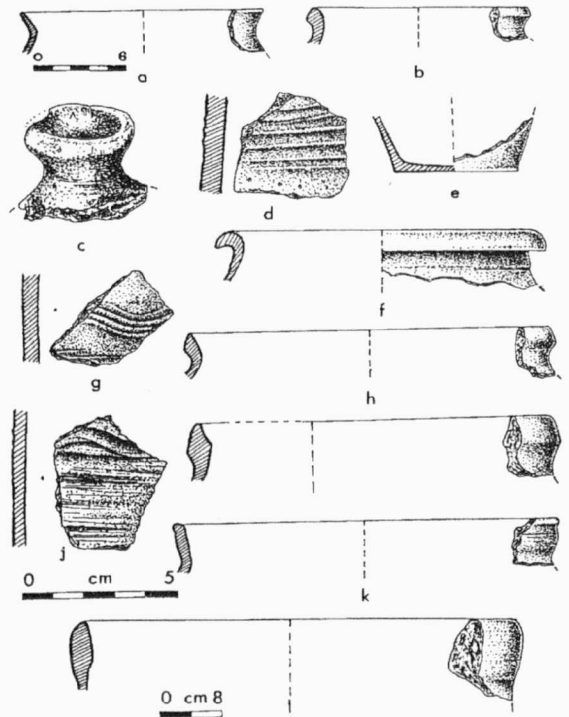

Obr. 16. Vratěnin-hrádek. Profil příkopu. A – humus, B – šedočerná hlína, D – jíl, E – sytě černá hlína, F – kameny, G – rostlý terén. Kresba V. Nekuda.
Vratěnin-Hausberg. Schnitt durch den Graben. A – Humus, B – grauschwarz verfärbter Lehm, D – Lehm, E – kohlschwarze Lehmschicht, F – Steine, G – gewachsener Boden. Zeichnung V. Nekuda.

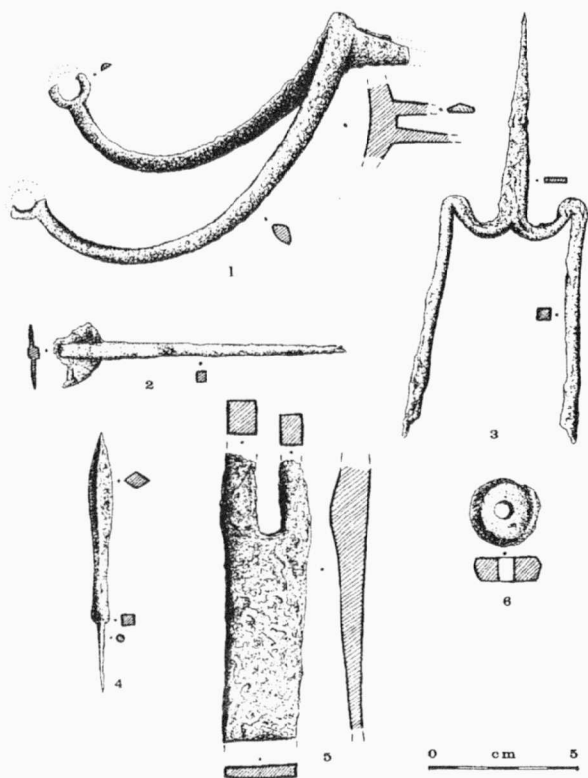

Obr. 17. Vratěnin-hrádek. Profil příkopu po vybrání zásypu. Foto V. Nekuda.
17. Vratěnin-Hausberg. Profil des Grabens. Foto V. Nekuda.

5 m dlouhá a její mísovité zahloubení sahalo do 120 cm. V hloubce 80-100 cm, v úseku 8-9 m, se nacházela do červena vypálená mazanice. Pod jílovitou vrstvou následovala 60 až 120 cm široká vrstva šedočerné hlíny s větším shlukem kamenů v úseku 6-7 m, v hloubce 160-190 cm. Pod touto vrstvou vyplňovala příkop sytě černá hlína spočívající na 50 cm mocné vrstvě vlhké modrošedé slínovité hlíny. Dno o šíři 100 cm bylo vyplněno velkými kameny. Na obou stranách příkopu vystupovala zvětřalá skála. Na jižní straně svah příkopu prudce klesal. Na úseku 3 m dosáhl hloubky 315 cm, zatímco na protější straně stoupal v úseku 5 m. Z výplně příkopu bylo získáno 25 střepů keramiky a jedna železná šípka s řapem. Vně vyhnuté

Obr. 18. Vratěnin-hrádek. Keramika z příkopu. Kresba P. Dočkal.
Vratěnin-Hausberg. Keramikfunde vom Graben. Zeichnung P. Dočkal.

Obr. 19. Vratěnín-hrádek. Nálezy železných předmětů: 1 – ostruha, 2 – neurčitý předmět, 3 – část rukojeti hřebla, 4 – šipka, 5 – část kladiva a přeslen: 6. Kresba P. Dočkal.

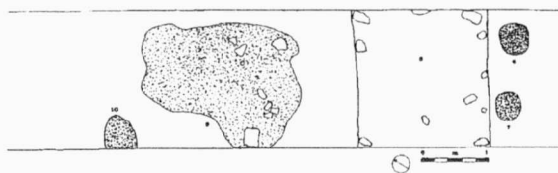
Vratěnín-Hausberg. Funde der Eisengegenstände. 1 – Sporn, 2 – unbestimmtes Stück, 3 – Ein Teil des Striegels, 4 – Pfeilspitze, 5 – ein Teil des Hammers, 6 – Spinnwirtel. Zeichnung P. Dočkal.

Obr. 20. Vratěnín-hrádek. Sonda vnitřní plochou hrádku s výraznou stopou negativního zdiva jak v půdorysu, tak v profilu. Foto J. Musil.
Vratěnín-Hausberg. Sonde durch die innere Fläche des Hausbergs mit einer Mauerspür wie im Grundriß, so auch im Seitenprofil. Foto J. Musil.

okrajové stěpy hrnců mají převážně jednoduchou profilaci s okrajem zaobleným (obr. 18:a) nebo různě seříznutým (obr. 18:b,h). Pouze v jednom případě je okrajový stěp ovalený a ve hmotě obsahuje příměs písku (obr. 18:f). Tento typ okraje je charakteristický pro keramiku 14. a 15. století. Z výzdobných prvků jsou na stěpech z výdutí nádob vlnice (obr. 18:g,j), šikmo kladené vsky a obvodové rýhování (obr. 18:d). Kromě okrajových stěpů z hrnků je v nálezech z příkopu také osm stěpů den z hrncovitých nádob (obr. 18:e). Zásobnice jsou zastoupeny dvěma okrajovými stěpy, jejichž okrajová profilace je různá. Jeden okraj zásobnice má kyjovitý tvar (obr. 18:l), zatímco druhý je vně zesílený a svisle seříznutý. Povrchový nátěr prvního okraje je vypálen do hnědočervené barvy. Zásobnice s kyjovitou okrajovou profilací jsou zastoupeny v nálezech ze zaniklého Pfaffenschlagu (Nekuda 1975, 118-120) nebo z hrádku v Gaiselberku v Dolním Rakousku (Felgenhauer-Schmiedt 1969, 21-23) s datováním do 14. a 15. století. Na základě tohoto nálezů lze usuzovat, že hrádek u Vratěnína v této době existoval. Kromě stěpů ze zásobnic a hrnků je mezi nálezy také jeden okrajový stěp z misky kónického tvaru a knoflíkové držadlo ploché poklice (obr. 18:c).

Další nález z příkopu z hloubky 100 cm vhodný pro datování je železná šipka s řapem (obr. 19:4). Její celková délka je 8,8 cm, délka řapu 2,0 cm, průřez má kosočtvercovitý o straně 0,5 cm. Tento druh šipek je doložen na mnoha lokalitách jak na

Obr. 21. Vratěnín-hrádek. Půdorysy objektů 6-10 v sondě vnitřní plochou hrádku. Kresba V. Nekuda.

Vratěnín-Hausberg. Grundrisse der Objekte 6-10 in der Sonde. Zeichnung V. Nekuda.

našem území, tak i v zemích sousedních a je datován do 13. až začátku 14. století. Podle třídění A. Ruttkaye by tato šipka patřila do skupiny B, typ 10. Liší se však svým čtvercovitým profilem v dolní části. Analogický nález šipky tohoto typu je z hrádku ve Mstěnicích, který existoval od konce 12. do poloviny 13. století (Nekuda 1985, 28-29). Datování tohoto typu šipek do 13. století podporují také jejich nálezy na Hradištku u Davle v Čechách (Richter 1982, 164-165). Uvedené sídliště zaniklo v r. 1278.

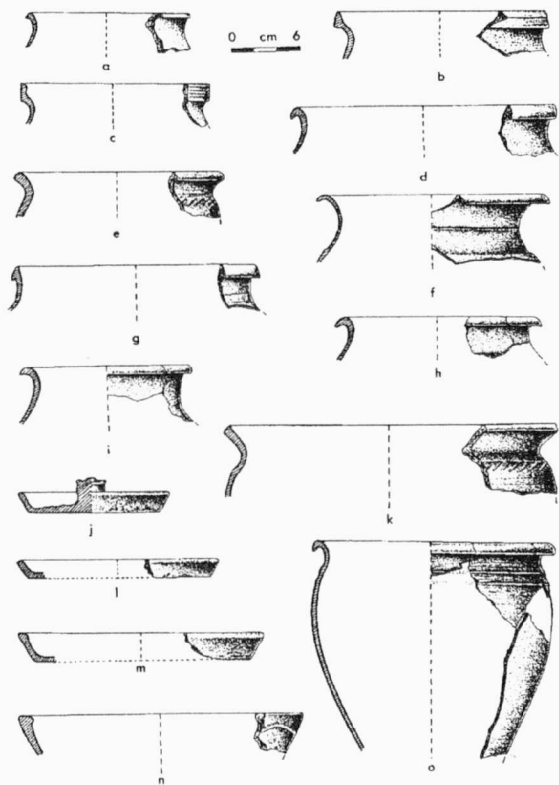
Vnitřní plocha hrádku

Sonda na vnitřní ploše hrádku končila zhruba v její polovině. Zachycovala úsek od 14 do 29 m. Pod vrstvou humusu bylo množství kamenné destrukce ze zdiva (obr. 21, obj. 8), které bylo zachováno už jen v negativu v úseku 25,5-27 m (obr. 22). Před zdí na jižní straně byly dvě kulové jámy (obj. 6, o průměru 50 cm a obj. 7 o průměru 40 cm). Za zdí se rýsovala tmavá plocha nepravidelného tvaru o rozměrech 2,4 x 1,4-1,8 m (obr. 21, obj. 9). U této plochy byla při západní straně profilu kulová jáma oválného tvaru (o rozměrech cca 80 x 50 cm, obr. 21, obj. 10). Výzkum těchto zahlabených objektů (6-10) nemohl být v sezoně 2003 už proveden.

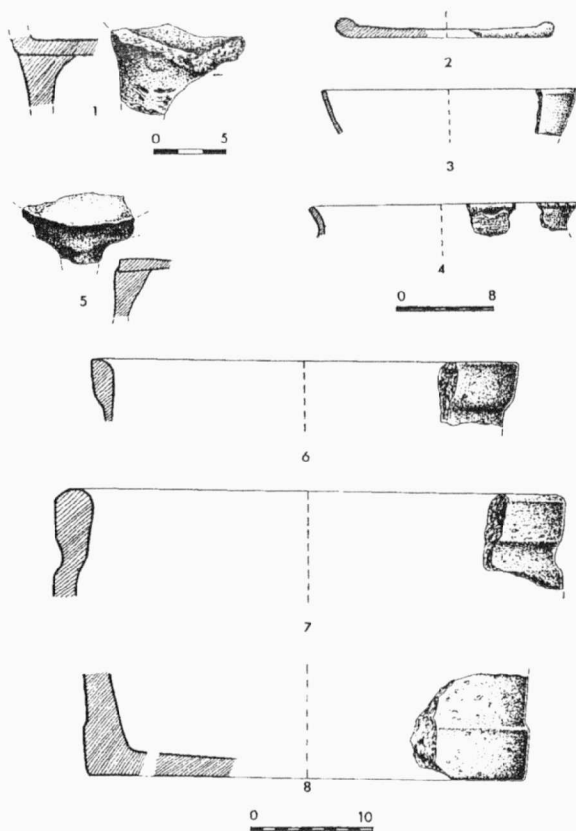

Obr. 22. Vratěnín-hrádek. Výrazné obrysy negativu zdiva v profilu sondy. Foto V. Nekuda.
Vratěnín-Hausberg. Ausdruckvolle Umrisse der Mauerreste im Profil der Sonde. Foto V. Nekuda.

Sondou přes vnitřní plochu hrádku bylo získáno 95 stěpů různých nádob, z nichž většina (82 %) byla vyrobena z hmoty obsahující příměs tuhy. Stěpy pocházejí převážně z hrnců, jen v jednom případě je doložen také hrnec s uchem. Svědčí o tom část páskového ucha zdobeného na horní ploše šikmo kladenými hlubšími vseky (obr. 13:10). Z hrnců je 31 stěpů okrajových, 11 z den, na jednom z nich jsou stopy značky a 24 z výdutí. Okrajová profilace hrnců je vně vyhnutá, zakončená zaoblením (obr. 23:e), šikmým seříznutím (obr. 23:a,g,k). Ve dvou případech je profilace okrajů dvojkónická a stejný

Obr. 23. Vratěnín-hrádek. Výběr keramiky z vnitřní plochy. Kresba P. Dočkal.
Vratěnín-Hausberg. Auswahl der Keramikfunde aus der Sonde durch die innere Fläche des Hausbergs. Zeichnung P. Dočkal.

Obr. 24. Vratěnín-hrádek. Výběr keramiky z vnitřní plochy. Kresba P. Dočkal.
Vratěnín-Hausberg. Auswahl der Keramik aus der Innenfläche des Hausbergs. Zeichnung P. Dočkal.

počet mají okraje vzhůru vytažené (obr. 23:b,c). Okrajové stěpy s příměsí písku ve hmotě mají okraje ovalené (obr. 23:d,f,h,i). Jeden okrajový stěp z tuhé hmoty má na vnitřní straně okraje výzdobu jednoduché vlnovky (obr. 24:4). Tato výzdoba na vnitřní straně okraje se na hradištní keramice vyskytuje jen zřídka a podle názoru K. Černohorského (1965, 74) se jedná o keramiku z období před 10. stoletím. Touto výzdobou se zabýval také L. Galuška (1987, 75-87) a zjistil, že vlnicová výzdoba na vnitřní ploše okraje se na Moravě vyskytuje v 9. a na počátku 10. století. Několik okrajů s touto výzdobou bylo zjištěno na lokalitě zaniklé středověké vsi Mstěnice v objektech 10. a začátku 11. století (Nekuda 2001, 160-161).

Na stěpech výdutí je výzdoba vlnic (obr. 13:8, 11, 12, 14, 15), obvodového rýhování (obr. 13:13), drobných vpichů (obr. 13:9) a šikmých vseků (obr. 23:e,k). Zásobnice jsou zastoupeny pěti okrajovými stěpy, jejichž povrch je vypálen do různých odstínů hnědé barvy. Okraje jsou vně zesílené a na vnější straně svisle seříznuté (obr. 24:6,7). Jak okrajovou profilací, tak výzdobou vlnicovými pásy na zachovaných výdutích připomínají starší typy. Analogický nález zásobnice tohoto typu je z hrádku ve Mstěnicích (Nekuda 1985, 27) i z tamního raně středověkého osídlení (Nekuda 2001, 238-240). Čtyři stěpy z tuhé hmoty s nátěrem na povrchu do červena vypáleným pocházejí z trojnožek (obr. 24:1), jejichž vnitřní strana byla bez polevy. Zvláštní tvar vykazuje stěp připomínající trojnožku, ale jeho horní plocha je rovná (obr. 24:5).

Šesti střepy jsou zastoupeny ploché poklice s knoflíkovým držadlem uprostřed (obr. 23:j,lm). Ploché poklice jsou považovány za starší než poklice zvonovité, ale na řadě lokalit se vyskytují oba typy souběžně. Vyskytují se od hradištního období až do vrcholného středověku. Při výzkumu hrádku v dolnorakouském Gaiselberku byly zjištěny již v 1. keramickém horizontu, tj. ve druhé polovině 12. století, ale též ještě v 6. horizontu v první polovině 16. století. Z našich výzkumů na jihozápadní Moravě jsou ploché poklice doloženy v Pfaffenschlagu (Nekuda 1975, 102-108), na hrádku ve Mstěnicích (Nekuda 1985, 23) i v objektech raně středověkého osídlení ve Mstěnicích (Nekuda 2001, 240).

Anachronismem je nález dvou okrajových zlomků talířů (obr. 24:2), jejichž výskyt byl doposud jen na lokalitách hradištního osídlení. Při výzkumu na hradisku v Břeclavi-Pohansku byly talíře v objektech časně slovanského osídlení. Vzhledem k tomu, že talíře byly vyráběny v ruce. B. Dostál (1975, 132) soudí, že se vytrácejí spolu s keramikou pražského typu. Jejich nálezy na hrádku lze vysvětlit tím, že se tam dostaly druhotně z hradištního sídliště v okolí hrádka.

Mísovitě nádoby jsou zastoupeny dvěma okrajovými střepi, z tuhové hmoty. Jeden z okrajových střepů naznačuje konický tvar (obr. 24:3), druhý malý zlomek má povrchový náěr do červena vypálený a od dosavadních typů mís se liší široce vně vyloženým okrajem.

Zpracovávání textilních vláken dosvědčují dva přesleny. Oba jsou hliněné, liší se svým tvarem. Jeden má tvar kotouče (obr. 19:6), druhý je dvoukónický (obr. 13:4).

Z železných předmětů byly v sondě na vnitřní ploše hrádka nalezeny: část kladívka (obr. 19:5), 10 hřebíků s křídlovými hlavičkami, část kování s otvorem pro hřebík, rukojeť hřebla (obr. 19:3), skoba, část přezky a ostruha (obr. 19:1). Z uvedených železných předmětů má pro datování význam především ostruha. Jejími charakteristickými znaky jsou: obloukovitě prohnutá raménka téměř oválného průřezu zakončená jedním kruhovým otvorem, který je na obou raménkách poškozen, krátký krček (d. 2,5 cm) pro nasazení kolečka, které chybí, (d 10 cm). Typologickým tříděním a datováním jednotlivých typů ostruh se zabývala řada autorů (Nadolski 1954; Hilcerówna 1956, 62-69; Kirpičnikov 1973, 56-70; Ruttkay 1976, 344-352; Drobný 1995). Podle třídění Z. Hilcerówny (1956, 63a) se jedná v případě ostruhy z vratěnského hrádka o typ III, podle A. N. Kirpičnikova o typ V a podle A. Ruttkaye (1976, 347) o typ C. Ostruhy tohoto typu jsou uvedenými badateli datovány do 2. poloviny 13. století až do poloviny století 14. Nechybí ani doklad ostruh s kolečkem z první poloviny 13. století, a to na jezdecké soše v magdeburském chrámu. Do druhé poloviny 13. století jsou ostruhy uvedeného typu datovány z lokality Hradištko u Davle (Richter 1982, 163-264) nebo na opevněném sídle u Přerovce (Kouřil-Wihoda 1997, 209-210).

Železné držadlo hřebla bylo vyrobeno z tyčinky čtvercovitého profilu. Z trnu (6,5 cm) pro dřevěnou násadu jsou odsazena dvě raménka s dovnitř prohnutým obloukem ve tvaru písmene U vzdálená od sebe 5 cm. Na ně byla přinýtována ozubená část hřebla, která se však nedochovala. Podobný tvar jako hřeblo z hrádka ve Vratěnině má hřeblo nalezené na Hradištku u Davle, které mělo ještě střední prut (Richter 1982, 166). Železná hřebla byla nalezena při výzkumu hrádků ve Mstěnicích (Nekuda 1985, 28-31), v Újezdě u Tišnova (Neku-

da-Unger 1981, 297) a na řadě dalších lokalit. Nález hřebla nasvědčuje tomu, že na vnitřní ploše hrádka mohli být ustájení koně.

Z kostěných předmětů je v nálezech zastoupena část přezky oválného tvaru (obr. 13:6, o rozměrech 7 x 4 cm), zdobená zářezy uprostřed plochy ve tvaru trojúhelníka.

Výsledky archeologického výzkumu v roce 2003 daly částečnou odpověď na vznik hrádka v katastru Vratěnfna. Opevněné sídlo vzniklo v místech již dřívějšího osídlení. To potvrzují jak objekty zjištěné pod tělesem valu, tak i nálezy keramiky mladohradištního charakteru. Z dosavadní nálezevé situace vyplývá, že vznik hrádka spadá velmi pravděpodobně do poloviny 13. století. Dobu jeho zániku lze zatím klást nejspíše do konce 14. nebo začátku 15. století, neboť v první polovině 16. století se ve Vratěnině uvádí tvrz ve vsi, která byla později přestavěna v zámek. Na ostatní otázky spojené s existencí hrádka může dát odpověď až další archeologický výzkum. Ten by se měl zaměřit i na přilehlé okolí, neboť jak objekty pod tělesem valu, tak i několik keramických nálezů v areálu hrádka z hradištního období svědčí o slovanském osídlení v bezprostředním okolí v období raného středověku. Kromě toho asi 800 m západně od vesnice Luden se nachází lokalita zaniklé vesnice, z jejíž plochy byla získána jak tuhová, tak i mladší keramika 13. až 15. století (Bors 2000, 53). Jedině pokračování v započatém výzkumu může osvětlit dějiny osídlení tohoto území na obou stranách současné hranice.

Literatura:

- Bláha, J., 1977: Výsledky revize některých drobných středověkých opevnění v homím Podyjí. *Archaeologia historica* 2,45-58.
- Bors, K., 2000: Die 58 verschwundenen mittelalterlichen Dörfer und Höfe der Raabser Katastralgemeinden. (Mit einem kurzen Abhang über die verschwundenen Burgen. In: *Geschichte aus dem Raabser Boden*, 5-10.
- Bors, K., 2000: Die urzeitlichen bis frühmittelalterlichen Siedlungsstellen. In: *Geschichte aus dem Raabser Boden*, 71-86.
- Černohorský, K., 1965: K problematice Dolních Věstonic. *Časopis Moravského muzea L. Vědy společenské*, 63-107.
- Dostál, B., 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velmožský dvorec. Brno.
- Drobný, T., 1995: Vývoj středověkých ostruh od 11. do počátku 16. století I, II, rkp. diplomové práce, katedra archeologie Filozofické fakulty MU, Brno.
- Felgenhauer-Schmiedt, S., 1969: Die keramischen Horizonte des Hausbergs zu Gaiselberg, p. B. Gänserdorf, NÖ. *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 10.
- Felgenhauer-Schmiedt, S., 2001: Die Burg auf der Flur Sand bei Raabs an der Thaya. Velká Morava mezi Východem a Západem. *Spisy Archeologického ústavu Akademie věd České republiky* 17, 85-100. Brno. Český překlad 101-105.
- Galuška, L., 1987: K výzdobě vnitřních okrajů slovanských nádob. *Časopis Moravského muzea LXXII. Vědy společenské*, 75-87.
- Hilcerówna, Z., 1956: Ostrógi polskie z X-XIII wieku. *Poznań*.

- Kirpičnikov, A. N., 1973: Snarjaženie vsadnika i vērchovogo konja na Rusi IX-XIII v v. Archeologija SSSR. Svod archeologičeskich istočnikov. E 1-36. Leningrad.
- Kouřil, P. – Wihoda, M., 1997: Přerovec – k počátkům opevněných šlechtických sídel ve Slezsku. Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. 204-218.
- Kyßling, F. X. 1891: Denkstätten. 32 n.
- Měřinský, Z., 1977: Středověké hrádky a tvrze na jihozápadní Moravě (Jihlavsko, Telečsko). *Archaeologia historica* 2. 37-44.
- Nadolski, A., 1954: Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku. Łódź.
- Nekuda, V., 1964: Příspěvek ke slovanskému osídlení horního Podyjí. *Časopis Moravského muzea XLIX. Vědy společenské.* 61-68.
- Nekuda, V., 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
- Nekuda, V., 1985: Mstěnice 1. Zaniklá středověká ves. Hrádek, tvrz, dvůr, předsunutá opevnění. Brno.
- Nekuda, V., 2001: Mstěnice 3. Zaniklá středověká ves. Raně středověké sídliště. Brno.
- Nekuda, V. Unger, J., 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.
- Plaček, M., 1991: Vztahy mezi hradním stavitelstvím moravského a rakouského horního Podyjí. Mikulovská sympozia XXXX. Kulturně historické styky jižní Moravy. 247-260.
- Poláček, L., 1991: K raně středověkému osídlení povodí Bihanky na Jemnicku. *Archaeologia historica* 16. 55-72.
- Richter, M., 1982: Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera. Praha.
- Ruttay, A., 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. *Slovenská archeológia XXIV/2.* 245-395.
- Schad'n, H. P., 1953: Die Hausberge und verwandte Wehranlagen in Niederösterreich. 2. Teil. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, LXXXI. Band, 2.-3. Heft, 25-184. (109-268). Horn-Wien.

Resumé

Südwestlich von der Gemeinde Vratěrnín, etwa 300 m von der Staatsgrenze in der unmittelbaren Nähe von der Gemeinde Luden auf der österreichischen Seite, in der Seehöhe 400 m befinden sich Reste einer mittelalterlichen befestigten Siedlung. Der Flurname „Beim Rad“ entspricht der Form des Ringgrabens. Vom Randwall ist nur ein Rest in der Höhe von 110 cm geblieben. Die ganze Befestigung mißt im Durchmesser 65 m, die Plattform des Kegels hat den Durchmesser von 35 m. Der Ringgraben ist 10-12 m breit und seine Tiefe macht 315 cm. In den schriftlichen Quellen fehlt von dieser Wehranlage irgendwelche Erwähnung und vom Volk wird sie mit den Schweden oder Türken verbunden. F. X. Kießling hat diese Befestigung am Ende des 19. Jahrhunderts als „Kvadenring“ bezeichnet. Die prähistorischen Funde aus dem Paläolithikum, Neolithikum und der Latènezeit beweisen eine günstige Lage der Landschaft für die Besiedlung, was die Funde der slawischen Keramik aus dem Frühmittelalter auch bestätigen.

Im Rahmen des Forschungsprojekts „Die Entwicklung der Besiedlung des südwestlichen Mährens und des anliegenden

Waldviertels“ wurde eine kurzfristige Erforschung des Hausberges durchgeführt. Ziel dieser Grabungsarbeiten war es die Entstehungszeit des Hausberges und seine Funktion in der mittelalterlichen Besiedlung zu klären. Die Erforschung im Jahr 2003 dauerte nur drei Wochen. Trotzdem hat die 2 m breite Sonde durch den Wall, Graben und teilweise durch die Plattform des Hausberges wertvolle Erkenntnisse gebracht.

Unter der Wallanlage wurden 5 eingetiefte Objekte festgestellt, die nur Graphittonkeramik beinhaltet haben. Die Merkmale der Keramik (Abb. 9, 13, einfache Randprofilierung der Töpfe, eingeritzte Verzierung, Bodenzeichen) zeigen auf eine ältere Besiedlung vor dem Aufbau des Hausberges. Auch die Keramikfunde vom Wallkörper unterscheiden sich nicht wesentlich von den Funden aus den eingetieften Objekten. Von den Gefäßen überwiegen die Töpfe, je zwei Randscherben stammen von den flachen Deckeln und Vorratsgefäßen. Die Randprofilierung der Töpfe ist doppelkonisch, einfach nach außen ausgebogen und schräg, senkrecht oder waagrecht abgeschnitten. In der Verzierung findet man Wellenlinien, tropfartige Einstiche, schräge Einschnitte usw.

Die Sonde durch den Graben brachte 25 Keramikscherben (Abb. 18) und eine Pfeilspitze mit Dorn (Abb. 19:4), die für die Datierung von besonderer Wichtigkeit ist. Mehrzahl der Scherben zeigt, daß die Keramik aus Graphitton hergestellt wurde. Nur in einem Fall ist die Tonmasse sandig und auch der Rand hat Merkmale der Keramik des 14. bis 15. Jahrhunderts (Abb. 18:f). Zwei Randscherben stammen von den Vorratsgefäßen. Ihre Randprofilierung ist unterschiedlich. Eine Randscherbe hat den Rand nach außen verdickt und senkrecht abgeschnitten, während die andere einen keulenförmigen Rand aufweist (Abb. 18:l). Die Vorratsgefäße mit solchem Rand stammen von der Wüstung Pfaffenschlag (Nekuda 1975, 118-120), oder vom Hausberg in Gaiselberg in Niederösterreich (Felgenhauer-Schmiedt 1969, 21-23), wo sie in das 14. und 15. Jahrhundert datiert werden. Daraus kann man schließen, daß der Hausberg in Vratěrnín auch in dieser Zeit existiert hat.

Von den Eisengegenständen wurde im Graben eine Pfeilspitze mit Dorn geborgen. Ein solcher Typ ist von vielen Lokalitäten bekannt, z.B. vom Hausberg in Mstěnice, der am Ende des 12. und in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts existiert hat (Nekuda 1985, 28-29). Die Datierung der Pfeilspitze dieses Typs in das 13. Jahrhundert unterstützen die Funde von der Lokalität Hradištko bei Davle in Böhmen, die schon im Jahr 1278 wüst wurde (Richter 1982, 165).

Die Sonde durch die innere Fläche des Hausberges brachte 95 Keramikscherben von verschiedenen Gefäßen, die überwiegend (82 %) aus Graphitton hergestellt wurden. Mehrzahl der Scherben stammt von den henkellosen Töpfen, aber der Fund eines Henkels zeigt, daß die Henkeltöpfe auch vertreten waren (Abb. 13:10). Von den übrigen Gefäßen sind fünf Randscherben von den Vorratsgefäßen (Abb. 24:6,7), sechs von den flachen Deckeln (Abb. 23:j,l,m), vier von den Dreifüßen (Abb. 24:1), je ein Stück vom Teller (Abb. 24:2) und vom Schüssel (Abb. 24:3) vertreten. Die Bearbeitung der Textilfasern bezeugen zwei Spinnwirteln (Abb. 13:4 und 19:6). Die Scherben von den Töpfen sind überwiegend mit den Wellenlinien, Kammeinstichen, Horizontallinien und Tonleisten verziert (Abb. 13:8,11,12,14-16). In einem Fall ist auch die Verzierung mit einer einfachen Wellenlinie auf der inneren Randfläche einer Randscherbe vom Topf (Abb. 24:4). Diese Verzierung kommt

nur vereinzelt vor und laut K. Černohorskýs (1965, 74) handelt es sich um die Keramik vor dem 10. Jahrhundert. Mit dieser Verzeirung hat sich auch L. Galuška (1987, 75-87) beschäftigt und hat festgestellt, daß die Wellenverzierung auf der inneren Randfläche der Gefäße in Mähren im 9. und am Anfang des 10. Jahrhunderts vorkommt. Auffallend ist zwischen den Randscherben auch ein Rand vom Bacteller (Abb. 24:2). Auch diese Keramikformen kommen nur im Frühmittelalter vor. Unweit von Hausberg in Fratting sind zwei Lokalitäten mit den Bactellerfunden und zwar bei Staré Hobzí (Alt Hart ; Nekuda 1964) und auf dem Burgwall, Lokalität Sand bei Raabs (Felgenhauer-Schmiedt 2001). Auf beiden Fundstellen werden die Bacteller in die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts datiert. Es ist sehr wahrscheinlich, daß die Randstücke der Bacteller von einer frühslawischen Siedlung stammen und in den Hausberg sekundär gebracht wurden.

Eiserne Gegenstände bilden in den bisherigen Funden nur eine kleine Gruppe. Es handelt sich um einen Teil des Hammers (Abb. 19:5), 10 Stücke von Nägeln, um einen Griffansatz des Striegels ohne den Funktionsteil (Abb. 19:3), einen Teil der Schnalle und um einen Sporn (Abb. 19:1). Die Sporen gelten als ein günstiges chronologisches Kriterium. In diesem Fall handelt es sich um einen Rädchenhorn, aber das Rädchen

fehlt. Die Merkmale dieses Sporns (kurzer Hals) und analogische Formen von den archäologisch erforschten Lokalitäten erlauben diesen Sporn in die zweite Hälfte des 13. bis in den Anfang des 14. Jahrhunderts einzureihen.

Die Ergebnisse der archäologischen Forschung im Jahr 2003 konnten nur teilweise die Fragen der Entstehung und des Aufhörens dieses Hausbergs zu beantworten. Die bisherigen datierbaren Funde bilden eine vorläufige Grundlage zur Ansicht, daß der Hausberg etwa um die Hälfte des 13. Jahrhunderts entstanden ist. Sein Untergang bleibt unklar, solange die gesamte Erforschung nicht beendet sein wird. Aufgrund der Erwähnung einer Feste direkt im Dorf in der Hälfte des 16. Jahrhunderts kann man annehmen, daß diese Feste schon im 15. Jahrhundert existieren konnte und der Hausberg war ein Vorläufer dieser Feste. Zum Hausberg mußte auch eine Siedlung gehören. Das beweisen zahlreiche Keramikfunde in der unmittelbaren Umgebung des Hausbergs und auch etwa 800 Meter westlich von der Gemeinde Luden an der Nordseite der Frattingbachsenke, wo sich eine mittelalterliche Ortswüstung befinden soll (Bors, 2000, 53). Nur die weitere Fortsetzung der Grabungsarbeiten auf beiden Seiten der heutigen Staatsgrenze kann die Besiedlung dieser Landschaft klären.